

О.В. ЛИТОВЧЕНКО

Інститут проблем виховання НАПН України

ЦІННОСТІ ПІДЛІТКІВ ТА СТАРШОКЛАСНИКІВ: ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕД УЧНІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Матеріали статті представляють проміжні результати емпіричного дослідження лабораторії позашкільної освіти серед учнів позашкільних навчальних закладів (2015). У статті також підкреслюється роль позашкільних навчальних закладів у формуванні світогляду та ціннісних орієнтацій дітей та молоді.

Ключові слова: позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади, цінності, ціннісні орієнтації.

Соціально-економічна, політична та соціокультурна ситуація в країні чинить суттєвий вплив на ціннісні орієнтації дітей та молоді. Небачений за весь час існування незалежної України сплеск патріотизму, підвищення соціальної активності всіх верств населення, волонтерський рух, а згодом і певне розчарування, - усе це також визначає ставлення і світогляд сучасних учнів.

Таким чином, проблема виховання цінностей, становлення світогляду дітей та молоді є сьогодні однією з актуальних у педагогічній науці і практиці. У контексті проблеми вагомими є теоретичні положення психолого-педагогічної науки (І. Бех, О. Докукіна, Г. Костюк, О. Кононко та ін.), зокрема щодо громадянського виховання дітей та молоді (В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.); праці, присвячені теоретико-методологічним основам позашкільної освіти (В. Вербицький, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.). Цінностям, ціннісним орієнтаціям присвячено праці Д. Леонтьєва, М. Рокіча, М. Тейлора, В. Тугарінова, Д. Холстеда та ін., за висновками яких категорія "цінність" є неоднозначною та багаторівневою. Це поняття визначається як належне та бажане на відміну від реального, дійсного; цінності належать до психічних утворень (їх джерелом є бажання, інтереси, почуття, ставлення) [4].

У межах дослідницької тематики лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України (2015-2017 рр.) проводиться дослідження соціальних та особистісних цінностей вихованців позашкільних навчальних закладів (14-16 років), їх соціальної позиції. Теоретичні основи дослідження складають положення Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів; Програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2014), створеної в Інституті проблем виховання НАПН України.

Насамперед, варто зазначити, що протягом історії розвитку позашкільної освіти позашкільні навчальні заклади завжди виконували роль інституту виховання дітей та молоді, утім основна мета і зміст виховання, основні цінності змінювалися у конкретний історичний період. З розвитком 30

незалежної України на зміну радянським цінностям прийшли національні, загальнолюдські. У сучасних умовах значну увагу колективи позашкільних закладів надають залученню своїх вихованців та інших дітей до соціальних та благодійних акцій, концертів, флешмобів тощо, спрямованих на допомогу бійцям АТО, пораненим та сім'ям загиблих, переселенцям зі східних регіонів та Криму, створюючи таким чином умови для формування світогляду та ціннісних орієнтацій молоді.

Метою статті є навести проміжні результати емпіричного дослідження та підкреслити роль позашкільних навчальних закладів у формуванні світогляду та ціннісних орієнтацій дітей та молоді.

Великий психологічний словник визначає категорію *“ціннісні орієнтації”* як важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, який виражає (представляє) переваги і прагнення особистості або групи по відношенню до тих чи інших узагальнених людських цінностей (благополуччя, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо) [2]. Саме формування ціннісних орієнтацій часто розглядається як основна мета і сутність виховання, на відміну від навчання. Не зважаючи на те, що цінності й ціннісні орієнтації особистості є одним з найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, етики, соціології й психології, у багатьох працях ціннісні орієнтації є частиною інших понять, які є основним об'єктом дослідження автора.

Автори книги *“Ценностно-смысловая сфера личности”* [5] вважають, що цінності – це соціальний феномен, що існує у діалектичному відношенні суб'єкт-об'єкт, і є важливою ланкою у зв'язку *«особистість – її внутрішній світ – оточуюча дійсність»*. Цінності мають двояку сутність: вони соціальні, оскільки історично зумовлені, та індивідуальні, оскільки у них зосереджено досвід конкретної людини.

Складна структура ціннісних орієнтацій, різноплановість виконуваних ними функцій зумовлюють численні класифікаційні моделі ціннісних орієнтацій, які відрізняються критеріями, що покладено у їхню основу. Серед таких класифікацій можливо виділити два види: класифікації за формальними ознаками (наприклад, цінності матеріальні й духовні); класифікації за змістовними ознаками (наприклад, цінності термінальні (цінністі-цілі) й інструментальні (цінністі-засоби) (класифікація М. Рокича)).

Найважливішою характеристикою системи ціннісних орієнтацій є багаторівневність, що виявляється у ієрархічній будові. Як зазначає Д. Леонтьєв, індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій, як правило, являє собою послідовність достатньо чітко розмежованих блоків. Автор наводить можливі групування цінностей, поєднаних у блоки за різними основами, які являють собою полярні ціннісні системи [4]. Зокрема, серед термінальних цінностей протиставляються:

1. Конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість).

2. Цінності професійної самореалізації (цікава робота, творчість, активне діяльне життя) – цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя).

3. Індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, впевненість у собі, продуктивне життя, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних відносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших).

4. Активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи і мистецтва, впевненість у собі, пізнання, життєва мудрість тощо).

Серед інструментальних цінностей Д. Леонт'єв виділяє наступні дихотомії:

1. Етичні цінності (чесність, непримиримість до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність) – цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля).

2. Індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля) – конформістські цінності (самоконтроль, відповідальність) – альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів).

3. Цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиримість, сміливість, тверда воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів).

4. Інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль) – цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття (життєрадісність, чесність, чуйність) [4].

Серед узагальнених людських цінностей розглядають наступні: благополуччя, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів визначає базовими гуманістичними цінностями, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, добро, відповідальність, совість [1].

Цінності конкретної особистості формуються під впливом соціального середовища, особливостей тих соціальних груп, до яких вона належить. Індивідуальні цінності є важливішим компонентом структури особистості, вони виконують функції регуляторів поведінки й виявляються у всіх сферах людської діяльності.

Перед тим, як представити проміжні результати дослідження, варто зазначити, що в сучасних умовах розвитку країни особливої ваги набуває національне, патріотичне виховання дітей та молоді. Водночас, у незалежній Україні патріотичне виховання дітей та молоді здійснювалося позашкільними навчальними закладами завжди. Становленню дітей та молоді як свідомих громадян своєї країни, формуванню соціальних та патріотичних цінностей сприяє специфіка навчально-виховної та організаційно-масової діяльності позашкільних закладів, залучення вихованців до соціально значущої діяльності, волонтерства, соціальних практик; створення умов для реалізації власного творчого і соціального

потенціалу. Зокрема, цьому сприяють такі організаційні форми роботи, як клуби (військово-патріотичні, старшокласників, прес-клуби, Євро-клуби та ін.), школи лідерів та об'єднання учнівського самоврядування, інші творчі об'єднання, а також численні соціальні акції, проекти, форуми тощо, зміст яких спрямований не лише на вирішення конкретних соціальних завдань, але також на підтримку дітей та молоді в їх соціальному становленні.

Можливо наводити значну кількість прикладів із діяльності позашкільних навчальних закладів щодо вирішення зазначених завдань. Як уже зазначалося, у складний для країни час діти та учнівська молодь не залишаються осторонь, долучаються до волонтерських акцій, допомагають у вирішенні нагальних проблем. Наприклад, за організації *Рівненського Палацу дітей та молоді* проходить безстрокова акція “Ми разом” – вихованці Палацу допомагають рятувати життя рівненських військових. Діти проводять майстер-класи, флешмоби, акції, щоб зібрати гроші, які використовують для придбання кровоспинних препаратів та інших необхідних ліків для військових свого міста.

“З вірою в серці” - таку назву має благодійна акція, організована педагогами, батьками та вихованцями *Київського Палацу дітей та юнацтва*, для захисників нашої країни, їхніх дітей та родин, медичних працівників і волонтерів, які працюють в зоні АТО.

Представлені приклади – це лише маленька частина з діяльності позашкільних навчальних закладів щодо патріотичного виховання дітей та молоді. В Україні діють понад півтори тисячі позашкільних навчальних закладів, кожен із яких вносить свій внесок у вирішення актуальних соціально-педагогічних задач, виховання ціннісних орієнтацій дітей та молоді.

Важливим чинником, що визначає становлення світогляду та системи ціннісних орієнтацій учнів позашкільних закладів, виступає *виховне середовище*, яке в широкому сенсі включає учнівський і педагогічний колективи, батьківську громадськість; зміст навчально-виховного процесу та організаційно-масові заходи; зв'язки і партнерські відносини закладу із організаціями та установами; матеріально організоване середовище, а також – культуру відносин, цінності, норми, традиції, які склалися в закладі. З такої точки зору, не зважаючи на спільні принципи і завдання діяльності, кожний позашкільний навчальний заклад є унікальним, адже має *власну історію, традиції, досягнення*.

Наприклад, за організації *Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості*, починаючи з 1995 р. щорічно проводиться Всеукраїнський фестиваль дитячої та юнацької творчості, присвячений Всесвітньому Дню Землі. Фестиваль користується великою популярністю, його учасники не лише представляють власні творчі здобутки, але мають можливість висловити думки з актуальних соціальних проблем (номінація “Громадська думка”), що сприяє становленню суб'єктивної позиції особистості. Наприклад, девіз VIII Всеукраїнського фестивалю був “Крок за кроком – шлях до толерантності”, відповідно мета номінації “Громадська думка” – формування і розвиток у дітей та молоді якостей толерантної

особистості в системі стосунків “Я” та “інші”, підтримка дитячого миротворчого руху в Україні та за її межами засобами дитячої творчості, сприяння встановленню толерантних стосунків у суспільстві. Тематика творів, есе старшокласників – учасників фестивалю різних років свідчить про становлення свідомої соціальної позиції учнів (“Права людини”, “Чи потрібен я Україні таким, яким я є сьогодні?”, “Не можна чекати милості від природи після того, що ми з нею зробили”, “Збережемо Землю для наших дітей”, “Дорослі, поважайте нас!”, “Що для мене означає мир?”, “Це страшне слово «війна»“ тощо) [6].

Рівненський Палац дітей та молоді має власні традиції, які склалися протягом історії його розвитку. Однією з таких традицій є Благодійний Марафон “З вірою в майбутнє”, який щорічно відбувається навесні і залучає всіх вихованців і педагогів закладу. Чисельні концерти, вистави, аукціони та шоу Марафону спрямовані на соціальну, матеріальну та морально-психологічну підтримку талановитих випускників Палацу дітей та молоді, яких визначають на засіданні оргкомітету Марафону. Разом з цим цей захід надає можливості популяризації творчих надбань дитини, її безконфліктному входженню в сучасні реалії. Окрім талановитих випускників, під час Марафону Палац вже традиційно підтримує дітей із фізичними вадами; онкохворих, ВІЛ-інфікованих та хворих на сухоти дітей міста. Благодійний Марафон є своєрідним творчим звітом художніх колективів, профільних шкіл допрофесійної підготовки, творчих об’єднань, майстерень; проявом їх професійного зросту, сприяє самовдосконаленню особистості дорослих та дітей, вихованню громадянських якостей та небайдужості, розвиває міжнародні зв’язки та контакти, сприяє формуванню якостей людини європейського складу [3].

Зважаючи на актуальність проблеми, у межах дослідження лабораторії позашкільної освіти вивчалися соціальні та особистісні цінності вихованців позашкільних навчальних закладів (14-16 років), їх соціальна позиція. Ми додали до розробленої та апробованої анкети запитання щодо розуміння учнями поняття “патріотизм”, а також запитали в учнів чи вважають вони себе патріотами України. Після обробки частини анкет (учнів Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю; Сватівського РМЦ «Слобожанська духовна криниця ім. М. Щепенка», Луганська область) ми вже можемо говорити про певні тенденції.

Учні мали проранжувати цінності (перелік термінальних цінностей за методикою Рокіча). На перших позиціях у респондентів наступні цінності: здоров’я; свобода; хороша освіта; спокій у країні, мир (Суми) та здоров’я; спокій у країні, мир; сім’я, щасливе сімейне життя; хороша освіта (Сватово). Тобто особисті цінності та цінності самореалізації.

Серед цінностей, які є найбільш важливими для майбутнього респондентів, на перших позиціях:

- 1) *Цінності освіти і професійної самореалізації*: Одержати добру освіту; Бути добрим фахівцем, реалізувати свої здібності; Зробити кар’єру; Мати цікаву роботу, займатися творчістю;
- 2) *Цінності міжособистісних відносин*: Мати гарних друзів.

- 3) *Цінності особистого життя*: Створити гарну сім'ю; Виховувати дітей.
- 4) *Просоціальні цінності*: Зробити щось важливе для своєї країни .

Для частини учнів важливими є насамперед *матеріальні цінності*: Стати можливою людиною.

Варто зазначити, що цінності особистого життя (сімейні цінності) суттєво поступаються цінностям здобуття освіти і професійної самореалізації, це стосується також і дівчат. Зробити кар'єру важливо для 1/4 частини хлопців і 1/5 частини дівчат; займатися творчістю важливо майже для 1/3 дівчат (важливіше за створення сім'ї (1/5) і виховання дітей (1/20)).

За результатами опитування можливо зробити висновки про те, що більша частина учнів вважають себе патріотами України (2/3); третя частина – “Швидше так, ніж ні”; жоден з опитаних не дав відповіді “Не вважаю”.

Аналіз відповідей на відкриті запитання анкети дозволив визначити який зміст вкладають підлітки та старшокласники у сутність поняття “патріотизм”. Таким чином, більша частина учнів (57,6%) вкладає у це поняття любов до Батьківщини, гордість за свій народ, його культуру, повагу до рідної землі; також значна частина відповідей (13,6%) містить слова «готовність захищати»; частина учнів вважають, що «патріотизм» передбачає готовність чимось жертвувати (5,1%) («Це коли за свою країну не шкода і життя»). Відповідь «Не можу пояснити» обрали 3,4% учнів. Приклади відповідей на це запитання, відмінності відповідей хлопців і дівчат – представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Приклади відповідей учнів позашкільних закладів на запитання “Як ви розумієте значення поняття “патріотизм”?” (14-16 років)

Типи відповідей	Приклади відповідей	
	Хлопці	Дівчата
Любов до Батьківщини	“Любов до країни”, “Любов до Батьківщини”	“Любов до України”, “Любов до Батьківщини”
Любов до Батьківщини та ... (повага..., гордість...)	“В першу чергу це любов до своєї батьківщини, гордість за свій народ та усвідомлення того, що особисто від тебе може залежати майбутнє твоєї країни”	“Патріотизм – це любов і відданість Вітчизні, повага до землі, на якій ти народився і живеш” “Почуття гордості за пара олімпійців та олімпійських чемпіонів, які виходять за медаллю з блакитно-жовтим стягом в руках”

Готовність захищати	“Готовність захищати інтереси країни” “Відстоювати честь своєї Батьківщини” “Це поважати і захищати свою країну”	“Повага до історії, традицій, державних символів держави, сила і хоробрість для захисту незалежності” “Любов до країни, в якій народився, захист державних кордонів і незалежності”
Готовність чимось жертвувати	“Це коли за свою країну не шкода і життя”	“Людина – патріот любить свою Батьківщину, ладна багато чим пожертвувати ради неї”
Інші	“Допомога країні у важкий час” “Я вважаю, що патріотизм це не те, що виходити на вулицю і кричати всілякі патріотичні вимови, а ще щось робити для Батьківщини”	“Любов і служіння своєму народу” “Залишатися завжди зі своєю країною і робити все для її процвітання”

За результатами опитування підлітки, старшокласники *предметом гордості за свою країну* вважають: 1) “Якості громадян моєї країни: мужність, патріотизм та інші”; 2) “Мова мого народу” та ін. *Найбільш важливим якостями громадянина України* учні вважають наступні: 1) “Любов до Батьківщини, патріотизм”; 2) “Готовність працювати для країни, служити Батьківщині, захищати її”; 3) “Повага до історії рідного краю, традицій українського народу”; 4) “Готовність відстоювати справедливість”.

Як уже зазначалося, наведені дані лише частково представляють результати дослідження, що триває, утім уже свідчать про позитивні тенденції щодо патріотичних цінностей та соціальної позиції учнів позашкільних навчальних закладів.

Такими чином, здобуваючи позашкільну освіту, учні не лише засвоюють теоретичні знання, здобувають досвід практичної діяльності у певній галузі; у них формується світогляд, культурна ідентичність, громадянська позиція.

Список використаних літературних джерел

1. Бех І. Д. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів / Бех І. Д., Ганнусенко Н. І., Чорна К. І. // Шкільний світ. – 2005. – № 45. – С. 4-11.
2. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.

3. Від профільного навчання до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу (з досвіду роботи Палацу дітей та молоді м. Рівне) : [наук.-метод. посіб.] / За ред. Первушевської І. О. — Рівне: ПДМ, 2010. — 606 с.
4. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М., 1992. – 17 с.
5. Серый А. В. Ценностно-смысловая сфера личности / Учебное пособие / А. В. Серый, М. С. Яницкий. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999 – 92 с.
6. Фестивальный альманах / уряд. І. Завражна. – Кіровоград: ТОВ “Імекс-ЛТД”. – 2006. – 243 с.

УДК 37.035.6:374

А.В.КОРНІЄНКО

Інститут проблем виховання НАПН України

ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВИХОВАНЦІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕМЕСЕЛ

В статті розкрито роль українських національних ремесел як засобу етнічних цінностей в учнів у позашкільних навчальних закладах. Серед них такі види декоративно-ужиткового мистецтва як українська народна іграшка, петриківський розпис та інші.

Ключові слова: національні етнічні цінності, громадянські якості особистості, народні ремесла, декоративно-ужиткове мистецтво, позашкільний навчальний заклад, вихованці позашкільного навчального закладу.

Із соціального погляду у філософії, етиці, соціології цінністю вважають продукт конкретних історичних умов суспільного життя. На кожному етапі розвитку суспільства створюється специфічний набір і вибудовується певна структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності, оскільки перетворюються на внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості.

Система етнічних цінностей формується історично, у процесі колективної життєдіяльності. До етнічних цінностей відносять деякі риси національного характеру, звичаї й особливості етикету, елементи повсякденного світогляду, риси народної культури, міфології, національні модифікації релігії тощо. Як правило, ці цінності зароджуються ще на перших етапах етнічної історії. З появою націй і національних держав додаються й інші цінності, пов'язані із символікою державності, із системою влади, права й політики, з фактами історичної пам'яті тощо. Якщо перший